

Patent ve etik

Patent and ethics

Harzem Özger

İstanbul Ortopedik Onkoloji Grubu, İstanbul

Patent, belirli kriterleri sağlayan bir buluşa dair, buluş sahibinin buluşunu belirli süre için üretme, kullanma ve satma haklarını resmi olarak tescil eden bir hukuki güvenlidir. Patent kavramının ortaya çıkması, başvuru ve tescil süreçleri, patentin korunması ve uygulanması, ağırlıklı olarak hukuki perspektiften incelenen konular olmakla beraber buluşun beraberinde getirdiği bilimsel, teknolojik, ekonomik, mesleki, sosyal ve ahlaki etkiler nedeniyle hukukun da ötesinde bir “etik” boyutu vardır. Patent ile ilgili farklı etik sorunların tamamının hukuki yollardan çözülmesi mümkün olamamaktadır. Bu nedenle patent sahibi olan buluşçuların ve patentli buluşlarla yolu kesişen üçüncü kişilerin uygulamalarının öncelikle kendi vicdanları ek olarak da bağımsız mekanizmalar tarafından etik açıdan değerlendirilmesinde fayda vardır.

Anahtar sözcükler: patent; etik; patent hukuku; buluş; ahlaki değerler; maddi kazanç; kamu yararı

Patent, is a legal assurance, which registers the rights of production, reproduction, use and sale of an invention meeting certain criteria to the owner of invention for a given period of time. The emergence of the “patent” concept, patent application and registration processes, protection and execution of patent rights are often analyzed from a legal perspective. However, scientific, technological, economical, occupational, social and moral implications of a patented invention create an “ethical” dimension beyond legal issues to the subject. All ethical problems cannot be solved through legal processes. Therefore, the action of a patent owner or any third-party, whose path crosses with a patented-invention, should be reviewed first by their own conscience and then by independent mechanisms from an ethical perspective.

Key words: patent; ethics; patent law; invention; moral values; financial gain; public interest

Böyle bir yazıya başlarken öncelikle bu iki kelimenin gerçek anlamlarını hatırlamak ve hatırlamak gereklidir diye düşündüm. “Patent” ile ilgili ortaya çıkan tanımlamalar şu şekilde özetlenebilir:

Patent, buluş sahibinin buluş konusu ürünü, belirli bir süre üretebilme, kullanabilme, satabilme veya ithal edebilme hakkı veya başka bir bakış açısıyla da üçüncü kişilerin belirli bir süre üretme, kullanma, satma veya ithal etmesini engelleme hakkı olarak tanımlanır; patent belgesi de bu hakkın kullanılabileceğini gösteren resmi belgedir.^[1]

Patente konu olan buluş, ilk kez belirli bir kişi tarafından bildirilen, daha önce tarif edilmemiş ve uygulanmamış, mevcut diğer teknikleri aşan ve sanayiye uygulanabilir özellikte bir yöntem olmalıdır. Bu yöntemin kullanımı ile ilgili her tür karar hakkı ve bunlardan elde edilecek maddi ve manevi getirilerin bir bölümü

belirlenmiş süre için buluş sahibine ait olacaktır. Patent belgesinin gerçek önemi de buluş sahibi açısından bir iftihar kaynağı olmasından ziyade kişinin buluşla ilgili haklarının “hukuk güvencesi” altında olduğunu göstermesinden kaynaklanır.

Patent ile ilişkili olarak ele alacağımız diğer kavram olan “Etik” ise öncelikle ahlak ve ahlaki konuları çağrıştırmakla beraber karşımıza geniş ve çok boyutlu bir anlam yelpazesi ile çıkar. Töre bilimi olarak da anılan etik, etimolojik olarak Yunanca *ethos* kelimesinden köken almakta, *ethos* da bir toplum, kültür veya halkın ruhu anlamına gelmektedir; örf, alışkanlık, töre, görenek, karakter, yer, yurt, memleket gibi kullanımlarla da karşımıza çıkabilmektedir. Ahlâk sözcüğü ise Arapça’dan köken alır ve karakter yapısı, takdir, yaratılış, yaratma, huy, karakter, mizaç, tabiat, yiğitlik, adet, alışkanlık, gelenek, din gibi farklı anlamları içinde

barındırır.^[2] Ahlak, toplum tarafından genel olarak kabul görmüş, yıllarca edinilen tecrübelerle birlikte hafıza meydana getirmiş ve çoğunlukla yaşanan coğrafyaya göre farklılıklar gösteren bir kavramdır. Etik, daha çok felsefenin bir alanı olarak doğru biçimde yaşamaya dair yapılan tartışmaları ve bu alanda geliştirilmiş iddiaları kapsarken, ahlak, toplumsal kabuller, gelenekler, varsayımlar, kurallar ve yasalar üzerine kuruludur. Ahlaki kuralların, acıma, korkma, sevgi gibi duygular, dini ya da toplumsal inançlar ve/veya aileden gelen eğitim neticesinde oluşan ve toplumlar arasında büyük farklılıklar gösterebilen yazılı olmayan kodlardan oluştuğu, öte yandan etik kuralların da genellikle yazılı olmayan fakat daha evrensel kodlardan ortaya çıktığı söylenebilir. Tüm bu etimolojik ve kavramsal çözümleremeleri toparlarsak “etik” kavramını, “ahlak bilimi” olarak niteleyebiliriz. Patent konusu özelinde ise etiği özellikle “meslek etiği/mesleki ahlak” bağlamında vurgulamak doğru olacaktır.

Meslek etiği, bir mesleğin mensuplarının o mesleği icra etme tarzları ve davranışları ile ilgili doğru ve yanlışları belirleyen, doğruların uygulanmasını teşvik eden ve yanlış uygulamalara yaptırım öngören ilkeler bütünüdür. Meslek etiğinin çerçevesini de yukarıda belirtildiği üzere bazen yazılı kurallar çizerken bazen de yazılı olmayan ilkeler neticesinde özellikle de meslektaşlardan ve konunun diğer profesyonel muhataplarından gelen tepkiler belirler. Dolayısıyla etik ve ahlaki kurallar, tarihsel olarak hukuk normlarının şekillenmesini sağlamakla beraber modern hukuk kurallarının kapsamadığı gri alanları, evrensel humanistik değerler ışığında o toplumun, topluluğun ve/veya meslek grubunun gelenek, görenek ve kolektif bilincini yansıtan bir biçimde düzenler. Sonuç olarak, bir davranışın, hak talebinin veya uygulamanın hukuka uygun olması, etik açıdan uygun olduğu anlamına gelmemektedir.

Bu tanımlamalar doğrultusunda “Patent” ve “Etik” ilişkisini nasıl değerlendirmeliyiz? Patent isteminde bulunulan yenilik, çoğu zaman, büyük bilgi birikimi, emek ve zaman harcamayı gerektiren bilimsel ve teknolojik bir eforla ortaya çıkmıştır. Bu yeniliğin de kamuya fayda sağlaması, dolayısıyla da sosyal ve ekonomik sonuçlarının ortaya çıkması beklenmektedir. Buluşu için patent başvurusunda bulunan kişi, buluşa ilişkin haklarını hukuk yoluyla güvence altına almak istemektedir. Patent hukukunun bir ayağını hukukçular, bir ayağını buluş sahibi (veya sahipleri), bir ayağını bu buluştan istifade etmek veya buluşu geliştirmek isteyen diğer araştırmacılar/uygulayıcılar ve diğer ayağını da toplum oluşturmaktadır. Hukukçunun görevi, diğer üçü arasındaki ilişkilerde patente tabi buluş ile ilgili hakların korunmasıdır ki buna patent sahibinin

emeğinin karşılığını alması ve patent sahibinin mağdur olmayacağı şekilde kamunun bundan azami faydalanması hususları dâhildir. İşte tam bu noktada hukukun yazılı kuralları yetersiz kalabilmekte ve bu hakkın gerek alınması gerek kullanılması gerekse korunması konusundaki doğru davranışları kontrol eden yazılı olmayan kontrol zinciridir.

Patentin önemi, gerekliliği ancak bununla ilgili hukuki ve etik sorunları kendi deneyimlerim ışığında tartışmak isterim.

1989 yılında kemik ve yumuşak doku tümörleri ile uğraşmaya başladığımda, temel rekonstrüksiyon yöntemlerinden biri olan modüler tümör protezlerinin temini için temsilci firmaya başvurudum. Cevap, bu tür pahalı ve özellikli bir ürünü ne kadar tüketeceğim belli olmadığından firmanın ticari olarak karlı bulmadığı bu malzemeyi ithal etmeyeceği olmuştur.

Karşılaştığım ilk etik sorun buydu. Hukukten herhangi bir problem yoktu. Ancak temsilci firma, tüm gerekli malzeme yelpazesi içinde sadece karlı olan ürünleri ithal ediyor, temsilcisi olmasına rağmen protezleri bulundurmamak gibi bir zorunluluğu olmadığı için sizi sorunlarınızla baş başa bırakıyordu. Hukuki sorun yoktu ancak temsilcilik davranışı için bu etik değildi.

Çözüm olarak kendi araştırma ve olanaklarımla ilk yerli protezi dizayn edip imal ettirdim. Bu ve bunu takip eden bir kaç kuşak protezde, bir firmanın protezi imal etmesi ve ihtiyacımızı karşılayabilen bu malzemeye ulaşabilmemiz bizim için yeterliydi. Ancak kullanım arttıkça bazı değişiklik ve ilaveler kaçınılmaz oldu. Bu noktada imal eden firma ile aramızda ürünün özellikleri ve kullanımını kurallarla belirleyen bir anlaşma gerekliydi. İşte patent de bu kuralların adiydi.

Buluşunuzun size sağlayacağı hakları belirleyecek patent alma işleminin çok dikkatle değerlendirilmesi ve mutlaka bu konuda deneyimli bir kurum tarafından gerçekleştirilmesi gereklidir. Hukuki sorunların ve etik açmazların önlenmesi için bu sürecin doğru yönetilmesi çok önemlidir. Önemli noktaları açarsak:

1. Patent tescili hak sahibine patent üzerinde koruma süresi boyunca (20 yıl) aksiyon alabilme hakkı tanımaktadır. Bu haklar, patentini satabilmesi, lisanslayabilmesi yani kiralayabilmesidir. Lisanslama yaparken dikkat edilmesi gereken lisansın detaydır ve lisans süresinin net olarak belirtilmesi gerekir. Aynı patent kullanımı söz konusu ise hem hak sahibi hem de lisans sahibinin aynı anda patenti kullanıp kullanamayacağına dikkat etmek gerekir. Aksi halde anlaşmazlıklardan doğabilecek hukuki sorunlar ile karşılaşılabilir.

2. Patent başvuru süreçlerinde özellikle ortak başvurularda hak sahibi ve buluşçuların net olarak belirlenmesi de diğer elzem bir konudur. Hak sahibi şahıs ya da firma olabileceği gibi, buluşçu sadece gerçek kişi olabilmektedir.
3. Patent üzerindeki tüm haklar, hak sahibinde olmaktadır. Buluşçuların patent üzerinde hiçbir hakkı bulunmamaktadır. Sadece dosyada isim geçmektedir.

Bu, etik davranışların önemle vurgulanacağı bir özelliktir. Ne yazık ki bu konuda uyarılmayan buluşçular, patente üretimi yapan firma ile birlikte başvurmakta ve buluşçunun aynı zamanda hak sahibi olduğu da kaydedilmediği durumlarda tüm haklar, hak sahibi olma özelliği nedeni ile üretimi yapan firmaya ait olabilmektedir.

Patent ihlallerinin önüne geçmek ve etik olarak ticari faaliyette bulunulabilmesi için patent hakkının ve detayının iyi bilinmesi gerekmektedir. Patent konusu ürünlerin önceden bilimsel bir çalışma (makale, bildiri gibi) ile yayımlanmamış olması, herhangi bir yazılı ya da görsel paylaşımın olmaması ve hatta ticari bir satışın gerçekleşmemesi de unutulmaması gereken bir konudur. Patent tescili olsa bile eskiye dayalı kullanımlar patent tescil belgelerinin iptaline neden olabilmektedir. Özellikle üniversitelerdeki akademisyenlerin buluş konularını öncesinde makalelerde paylaşmaları veya ürün haline getirip satılması, ileride patent alınmasına engel olabilmektedir. “1 yıllık yenilik” kriterinin aşılması için patent konusunun yayınlandığı tarihten itibaren en geç 1 yıl içerisinde başvurusunun yapılması olmazsa olmazdır. Bu da farkında olmadan ciddi sorun olabilen bir konudur. Patente konu olan buluşlar, bazen tedavinin hızla uygulanabilmesi, bazen bürokratik işlemlerin sonuçlandırılmasında zaman kazanabilmek amacı ile bazen de patent alabilmeyi sağlayacak aşamaya ginebileceği önceden kestirilemediğinden resmi patent başvuru tarihinden önceki bir tarihte kullanılmış veya sözlü ya da yazılı sunulmuş olabilmektedir. Bu da taraflar arasında sorun çıktığında etik dışı bir uygulama gibi görünse de hukuki olarak patent hakkının kaybedilmesine neden olabilmektedir.

Bunun yanında patent başvurusu yapılırken ilgili projenin yurtdışı koruması yapılıp yapılmayacağından önceden planlanması faydalı olacaktır. Unutulmamalıdır ki, patent başvurusu yapıldıktan sonra 1 yıl içerisinde mutlaka yurtdışı başvurusu yapılması zorunludur, aksi halde, yurtdışı başvuru süreçleri kapanmış olacak, herhangi bir ülke koruması talep edilemeyecektir.

2017 yılında çıkan 6769 sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu'nun da özellikle patent süreçlerinde hak sahipleri ve buluşçuları koruması amaçlanmıştır. Patent

ihlallerinin önüne geçmek, uygunsuz/haksız kullanım ve rekabet için teknik destek ve bilgi alınması çok faydalı olmaktadır. Etik kuralların iyi işlemediği toplumlarda ve durumlarda ne yazık ki hukuki altyapının çok detaylı ve öngörülü hazırlanmış olması gerekmektedir.

Patent ve etiğin yollarının ilk keşiştiği nokta aslında başvuru aşamasıdır. Patent başvurusu yapılan buluşun tasarlanması ve geliştirilmesi aşamasında bilerek veya bilmeyerek fikri mülkiyet ihlali yapılması, en az hukuki olduğu kadar etik bir sorundur. Bunun yanında, patent istenen buluş her ne kadar yenilik, mevcut tekniklere üstünlük ve sanayiye uygulanabilirlik kriterlerini sağlasa da toplumsal ahlakla bağdaşmayan bir konseptle sahipse patent alması mümkün değildir. Patent hukukunun dayandığı etik kodların en önemlisi, yukarıda da belirtilen kamu yararının gözetilmesi hususudur. Öte yandan, bir patent avukatı, buluş sahibi müvekkilinin haklarını savunurken patent kanunlarını, toplum yararına olan bir gelişmeyi durdurmak veya tüketiciyi koruma kanunlarını etkisiz kılmak amacı ile kullanırsa bu da hukuka uygun fakat etik dışı bir eylem olacaktır.^[3] Dolayısıyla patent hukukunun temelinde etik değerler olsa da uygulamaların etik olup olmaması kişilere bağlıdır.

Tıp alanında patent konusunda geçmişten günümüze en sık etik tartışmalara yol açan sorunlardan biri de patent talep edilen buluşun bir malzeme, ürün veya cihaz ya da bir tedavi yöntemi veya cerrahi teknik olup olmadığıdır. Aslında ülkemizde patent kanununa ilişkin bir kanun hükmünde kararname ile “İnsan veya hayvan vücuduna uygulanacak cerrahi ve tedavi usulleri ile insan, hayvan vücudu ile ilgili teşhis usulleri” patent verilemeyecek durumlar arasında belirtilmiştir.^[4] Enteresan şekilde bunlara patent verilememesinin gerekçesi, bunların buluş olmaması şeklinde belirtilmemiştir. Aslında bu tür durumlarda patent verilememesini, yalnızca “buluş” tanımıyla ilgili teknik bir uyumsuzluk değil, ciddi bir etik kusur bağlamında da ele almak gerekir. Bir tedavi yöntemi ya da cerrahi tekniğin patentinin alınarak kamu yararının bundan yoksun bırakılması etikle hiçbir şekilde bağdaşmamaktadır. Örneğin, tümörlü bir bölgenin protezle rekonstrüksiyonu konusunda yeni bir cerrahi yöntem patentlenemez; aksine gerekli bilimsel ve mesleki ortamlarda, bilim yararına ve eğitim amaçlı olarak meslektaşlarla paylaşılmalıdır. Bu yöntemde kullanılacak protez sistemleri ile ilgili yeni bir buluş ise kullanılması tercihe bağlı olduğu için patentlenebilir.

Bir başka etik sorun da patent sahibinin, gelirini arttırmak amacı ile patentli ürününü endikasyonları zorlayarak kullanmasıdır. Ancak bu durum, sadece etik değil, bilimsel ve hukuki olarak da değerlendirilmesi ve sorgulanması gereken bir sorundur.

Patent, buluş sahiplerini çalışma ve gelişme konusunda motive etmeli ancak bu koruma şemsiyesi, yenilik ve gelişmelerin topluma ulaşmasını kısıtlamamalı ve engellememelidir.^[5] Özet olarak patent, kaliteyi, gelişimi, emeği ve hakları koruyan ve motive eden hukuki bir güvence sistemidir. Ancak bu hukuki güvence sistemi de çok yönlü ve çok katmanlı olarak yazılı olmayan kontrol mekanizmaları, yani etik kurallar ile denetlenmelidir. Unutulmamalıdır ki işi kitabına uydurmak kolaydır. Daha zor ve önemli olan, “buluş sahibi olmak” gibi her meslek sahibinin kendisiyle gurur duyacağı tescilli bir sürecin getirdiği maddi ve manevi kazanımların vicdani ve ahlaki sorumluluğunu taşıyabilmektir.

KAYNAKLAR

1. Türk Patent ve Marka Kurumu. <https://www.turkpatent.gov.tr/TURKPATENT/>
2. Bodur H. Etiğin Alet Çantasına Bakmak: Ahlak, Etik ve İlintili Temel Kavramlar Üzerine Notlar. Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Derg 2017;7:155-90. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/327001>
3. Washko FM. Should ethics play a special role in patent law? The Georgetown J Legal Ethics 2006;19:1027-40. <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/geojlege19&div=&id=1037&page=>
4. Patent Haklarının Korunması Hakkında 551 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname. Erişim: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/4.5.551.pdf>
5. Reisman J. Physicians and Surgeons as Inventors: Reconciling Medical Process Patents and Medical Ethics. High Technol Law J 1995;10:355-403. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/11655162/>